

Наталя Іванюта

докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри юридичних дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України
(Маріуполь, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9177-9280>
natalaivanuta9@gmail.com

Наталя Загородня

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри юридичних дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України
(Маріуполь, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9571-5145>
n.zahorodnya@gmail.com

УДК 346.91

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

АНОТАЦІЯ. В умовах динаміки державно-правових процесів в Україні, що відбулися останнім часом, а також у зв'язку з прийняттям нових процесуальних кодексів, які набрали чинності 15 грудня 2017 р., зокрема й Господарського процесуального кодексу України, обумовлюється необхідність звернення до ключової теоретико-прикладної проблеми господарського процесуального права – системи джерел. Судова реформа в Україні обумовлює перегляд усталених і традиційних уявлень процесуальної науки щодо системи джерел господарського процесуального права як її галузеутворюючої складової. Ефективне правосуддя, досягнення справедливого судочинства та належний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави у господарському судочинстві є можливим лише за наявності досконалої та зрозумілої (зокрема й для правозастосування) системи джерел господарського процесуального права.

Мета статті полягає у визначенні факторів, які впливають на трансформацію джерел господарського процесуального права, розкриття сучасного стану системи джерел господарського процесуального права та визначення принципу застосування і взаємодії її складових.

Запропоновано до системи джерел господарського процесуального права віднести не тільки нормативно-правові акти та міжнародні договори, які є основними

(традиційними) джерелами, а й нетрадиційні (квазіджерела) (господарські договори, прецеденти тлумачення, правові звичаї, принципи права), які виникають у результаті правозастосовної діяльності та є допоміжним інструментарієм, який може суттєво вплинути на упорядкування питання щодо вирішення господарського спору в судах господарської юрисдикції. Визначено принцип субсидіарності, який є в основі застосування та взаємодії традиційних і нетрадиційних (квазіджерел) джерел господарського процесуального права.

Окреслено основні фактори впливу на трансформацію системи господарського процесуального права: еволюція предмета господарського процесуального права, тобто звуження чи розширення переліку та характеру господарських спорів та інших правових питань; зміна національної правової системи, зокрема й у результаті конвергенції нетипових (для романо-германської правової сім'ї) процесуальних елементів (інститутів, механізмів, засобів захисту прав та інтересів); зміна режиму національної судової системи під впливом політичного режиму, історичного розвитку суспільства та держави, особливостей правової системи, правової культури населення тощо; посилення впровадження у міжнародний правовий простір, у результаті чого здійснюється розширення та визнання компетенції міжнародних судових установ, зокрема Європейського суду з прав людини; зміщення акцентів із формального підходу у вирішенні господарських спорів до природних основ їх врегулювання (звичаєве право, правила ділового обігу, верховенство права).

Авторки наголошують на значенні знань щодо системи джерел господарського процесуального права для правозастосовної та правотворчої діяльності, а тематика змісту системи джерел і взаємодії її складових потребує постійної уваги наукової спільноти.

Ключові слова: джерела; господарське процесуальне право; система; судовий прецедент; господарський договір; господарська юрисдикція; господарське судочинство.

В умовах динаміки державно-правових процесів в Україні, що відбулися останнім часом, а також у зв'язку з прийняттям нових процесуальних кодексів, що набрали чинності 15 грудня 2017 р., зокрема й Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)¹, обумовлюється необхідність звернення до ключової теоретико-прикладної проблеми господарського процесуального права (далі – ГПП) – системи джерел.

Судова реформа, яка відбувається в Україні, обумовлює перегляд установлених і традиційних уявлень процесуальної науки щодо системи джерел ГПП як її галузеутворюючої складової. Ефективне правосуддя, досягнення справедливого судочинства та належний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави у господарському судочинстві є можливим лише за наявності досконалої та зрозумілої (зокрема для правозастосування) системи джерел ГПП.

¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>> (дата звернення: 10.06.2020).

У світлі сказаного виникає необхідність опрацювання головних аспектів трансформації системи джерел ГПП для забезпечення системної цілісності галузі та її функціональної спроможності виконувати своє призначення.

Юридична спільнота активно дискутує про доцільність включення до системи джерел ГПП нетипових для романо-германської правової системи джерел права. Зокрема, відсутні одноманітні підходи щодо можливості використання судового прецеденту, меж і характеру застосування господарського договору як джерел процесуального права.

Загальні питання системи джерел права здебільшого слугують предметом дослідження у теорії права. Щодо дослідження проблем системи джерел ГПП і його окремих складових воно має здебільшого супутній характер і є частиною розв'язання більш широких завдань у працях таких учених, як О. Беянович, М. Байтин, В. Зорькин, М. Марченко, Л. Ніколенко, Д. Притика, В. Рєзнікова, М. Тітов, Д. Хорошковська, В. Щербина та ін.

Метою дослідження є визначення факторів, які впливають на трансформацію джерел ГПП, розкриття сучасного стану системи джерел ГПП і визначення принципу застосування та взаємодії її складових.

Правова система України має ознаки, які характерні для романо-германської правової сім'ї. Вищу юридичну силу і значення для господарського процесу має, безперечно, Конституція України², в якій містяться і матеріальні, і процесуальні норми. Господарське процесуальне законодавство складається із двох основних нормативно-правових актів: ГПК України і Кодексу України з процедур банкрутства³. Господарські суди застосовують й інші законодавчі акти, наприклад: Господарський кодекс України (далі – ГК України)⁴, Цивільний кодекс України⁵, Закон України “Про міжнародний комерційний арбітраж”⁶, Закон України “Про міжнародне приватне право”⁷ та ін.

Невід'ємною частиною національного господарського процесуального законодавства є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які регулюють відносини

² Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 12.06.2020).

³ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>> (дата звернення: 12.06.2020).

⁴ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>> (дата звернення: 12.06.2020).

⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (дата звернення: 12.06.2020).

⁶ Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 2004 р. № 4002-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>> (дата звернення: 12.06.2020).

⁷ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>> (дата звернення: 12.06.2020).

у сфері господарської діяльності. Особливого значення серед джерел ГПП продовжує набувати Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод⁸ та протоколи до неї, яка впливає на розвиток системи джерел господарського процесуального законодавства та правозастосовної практики.

Сучасні правові системи світу характеризуються динамічністю і взаємовпливом, а в умовах соціально-економічного прогресу все більше посилюється вплив джерел, які притаманні англосаксонській правовій системі.

У правовій системі України сутність судового прецеденту полягає у наданні нормативного характеру актам суду. У зв'язку з чим під судовим прецедентом часто розуміється рішення суду у конкретній справі, яке є обов'язковим при розгляді аналогічних справ у майбутньому. Проте обов'язковим для судів є не все рішення, а тільки суть правової позиції суду, на підставі якої ухвалюється рішення. Якщо проаналізувати існуючу судову практику, то стає очевидним, що акти Верховного Суду України (далі – ВСУ) вже давно мають значення судового прецеденту для нижчих судів. Адже узагальнення судової практики та керівні роз'яснення щодо питань застосування законодавства є його правовою позицією щодо того чи іншого праворозуміння⁹. Розглядаючи неврегульовані або спірні правовідносини, господарський суд ухвалює рішення на основі власної позиції, а подальше використання цієї прецедентної позиції судами призводить до типізації регулювання нових суспільних відносин¹⁰. Обов'язковість розглянути справу навіть за відсутності нормативного регулювання спонукає суд створити нову норму, яка в майбутньому може бути запозичена в судову практику господарських судів¹¹. Обов'язковість судових рішень як одна з ознак джерела права закріплена в Законі України “Про судоустрій і статус судів”:

Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду [далі – ВС], є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий

⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення: 12.06.2020).

⁹ Н Загородня, ‘Основні джерела господарського процесуального права України’ в *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів VII Міжнародної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених* (Балабанов К заг ред, Маріупольський державний університет 2015).

¹⁰ Н Загородня, ‘Значение судебной практики в хозяйственном процессуальном праве’ в *Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених “Осінні юридичні читання”, випуск XXIII* (ДонНУ ім Василя Стуса 2017).

¹¹ Д Кирилюк, ‘Чи визнається в Україні судовий прецедент?’ (2006) 4 Юридичний журнал 81.

акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах ВС, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права¹².

Таке нововведення сприятиме формуванню однакової судової практики, що є одним з актуальних питань на шляху забезпечення реалізації права кожного на справедливий суд. При цьому суди не позбавлені права відступлення від правової позиції ВСУ, але з відповідним обґрунтуванням, що є гарантією реалізації принципу верховенства права.

При дослідженні юридичної природи актів Конституційного Суду України (далі – КСУ) все частіше вживається термін “прецедентний характер”, або “прецедент тлумачення”. Так, характеризуючи юридичну силу рішень КСУ, деякі вчені зауважують, що ‘оскільки Конституційному Суду належатиме самостійна правотворча функція, слід визнати, що його рішення набувають прецедентного характеру та стають джерелами права’¹³. М. Байтін стверджує, що при характеристиці юридичної сили актів судової влади замість терміна “прецедентний характер рішень” слід вживати термін “нормативність актів судової влади”¹⁴. Г. Христова, роблячи висновок про наявність ознак нормативності у рішеннях КСУ, зазначає:

<...> нормативна природа цих актів здебільшого визначається викладенням в їх мотивувальній частині так званих правових позицій органу конституційного контролю, а рішення КСУ щодо конституційності юридичних актів мають квазіпрецедентний характер¹⁵.

Таким чином, аналіз сучасних правових досліджень дає змогу говорити про деякі спільні риси (ознаки) судового прецеденту з правовими позиціями ВС та КСУ. Ба більше, врахування цих особливостей слід розглядати передумовою імплементації у господарське судочинство як практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) зокрема, так і концепції судового прецеденту загалом.

Сьогодні особливого значення у регулюванні господарсько-процесуальних відносин набувають рішення ЄСПЛ та інші конвенційні рішення. Офіційно (на рівні Конституції та законів України) визнані

¹² Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>> (дата звернення: 10.06.2020).

¹³ В Зорькин, ‘Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации’ (2004) 12 Журнал российского права 4

¹⁴ М Байтин, ‘О юридической природе решений Конституционного суда РФ’ (2006) 1 Государство и право 9.

¹⁵ Г Христова, ‘Юридична природа актів Конституційного Суду України’ (автореф дис канд юрид наук, 2004) 13.

джерелами права міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та рішення ЄСПЛ. Значно розширилася сфера застосування ділових звичаїв як регуляторів господарських відносин, що знайшло відображення, зокрема, у господарському процесуальному законодавстві. Таким чином, зміни, що відбуваються у суспільно-політичному житті країни і в її правовій системі, змушують виходити за межі традиційного розуміння джерела права у його формально-юридичному значенні.

На окрему увагу заслуговують принципи господарського процесу, значення яких полягає у тому, що вони є орієнтиром у нормотворчій діяльності під час удосконалення господарського процесуального законодавства; дають змогу господарському суду забезпечити правове з'ясування і застосування норм законодавства під час розгляду та вирішення судом господарських спорів¹⁶.

Звичай у господарському процесуальному праві також слугує регулятором господарських правовідносин.

Ситуація змінилася з прийняттям ГПК України в новій редакції, яка передбачила, що 'якщо спірні відносини, в тому числі за участю іноземної особи, не врегульовані законодавством, суд застосовує звичаї, які є вживаними у діловому обороті'¹⁷. Як приклад застосування звичаїв ділового обороту в судовій практиці можна навести справу від 12 грудня 2014 р. № 910/25720/14, розглянуту в Господарському суді міста Києва, де суд доходить висновку, що 'такий порядок укладення договорів не суперечить чинному законодавству України та відповідає встановленим звичаям ділового обороту відповідача'¹⁸. В окремих випадках звичай ділового обороту лягає в основу обґрунтування судового рішення.

Крім цього, господарські суди керуються звичаями ділового обороту, про що свідчать формулювання, наведені в мотивувальній частині судового рішення, наприклад:

Керуючись звичаями ділового обороту та враховуючи вимоги норм господарського процесуального законодавства, доказами направлення будь-яких платіжних документів і т. п. є рекомендовані листи з повідомленнями чи цінні листи з описами¹⁹.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2020 • № 7 • 32-43

¹⁶ Г Льющенко, 'Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві' (2015) 1 Вісник Запорізького національного університету Юридичні науки 153.

¹⁷ Господарський процесуальний кодекс України (н 1).

¹⁸ Рішення Господарського суду м. Києва від 12 грудня 2014 р. у справі № 910/25720/14 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/41924931>> (дата звернення: 10.06.2020).

¹⁹ Рішення Господарського суду м. Києва від 18 травня 2016 р. у справі № 910/7100/16 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/57897060>> (дата звернення: 10.06.2020).

Керуючись звичаями ділового обороту, відповідачу була надана можливість погашення боргу <...>²⁰.

Подальше оновлення і трансформація джерел господарського процесуального права в Україні, яке відбувається з розвитком судової реформи та реформуванням господарського процесуального законодавства, вплинули на регламентацію ст. 12 ГПК України, яка встановила:

<...> суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права²¹.

Останнім часом відбувається тенденція до трансформації окремих матеріально-правових інститутів у процесуально-правові, у результаті чого актуалізується питання щодо виокремлення такого джерела господарського процесуального права, як господарський договір. Відповідно до ст. 5 ГПК України, яка регламентує способи судового захисту, встановлено, що договір може визначати спосіб судового захисту²². Захист включає в себе елементи як матеріального, так і процесуального порядку, вони є взаємозв'язаними та доповнюють один одного. Зміст процесуальної сторони інституту захисту права становить правозастосовна діяльність, здійснювана у формах і способами, встановленими законом або договором, з метою відновлення порушеного права або інтересу, впливу на правопорушника і запобігання правопорушенням у майбутньому. Сьогодні відбувається розширення альтернативних, неюрисдикційних способів захисту (третейська форма захисту, примирливі процедури, медіація, позасудовий порядок). Як зазначають В. Щербина та В. Резнікова, вони є сучасними тенденціями розвитку господарського процесу²³. Елементи договірної саморегуляції знайшли закріплення у процесуальних галузях права. Одним із таких елементів є інститут договірної підвідомчості, в основі якого – угода сторін про передачу спору на розгляд третейському суду (або третейське застереження). Коли сторони в договорі обирають третейську (арбітражну) форму захисту, то така норма набуває процедурного характеру, тому що встановлює правило поведінки як складову певної цілісної процедури реалізації того чи іншого дозволу або

²⁰ Рішення Господарського суду Черкаської області від 25 липня 2006 р. у справі № 13/3273 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/61201>> (дата звернення: 10.06.2020).

²¹ Господарський процесуальний кодекс України (н 1).

²² Там само.

²³ В Щербина та В Резнікова, 'Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України' (2017) 9 Право України 12.

обов'язку²⁴. Поза цією процедурою вона втрачає самостійне регулятивне значення, або розглядається як норма матеріального права. Таким чином, норму господарського договору, яка визначає форму захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання, можна віднести до процесуальної норми, і, відповідно, господарський договір може претендувати на статус джерела господарського процесуального права з обмеженою дискретною дією.

Договір у господарському процесуальному праві актуальний під час досудового врегулювання спорів, врегулювання спору за участю судді та при розгляді справ третейськими судами. Що стосується досудового врегулювання спорів, то сторони можуть у договорі між собою чи в окремій угоді змінювати чи доповнювати положення про порядок такого врегулювання (щодо строків направлення та розгляду претензій, складу документів тощо), якщо це прямо не заборонено чинним законом. При розгляді справи за участю судді, під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні можливі шляхи мирного врегулювання спору. Ще більш важливе значення договір має для третейського судочинства²⁵. Так, Законом України “Про міжнародний комерційний арбітраж” встановлено, що сторони можуть за власним розсудом визначати кількість арбітрів та процедуру призначення арбітрів, процедуру розгляду справи третейським судом, місце арбітражу, мову, яка буде використовуватися під час арбітражного розгляду справи²⁶.

Зв'язок зазначених вище джерел із матеріальними також простежується через категорію “спір про право”. Ця категорія нерозривно пов'язана із зацікавленістю суб'єктів щодо його вирішення, яка має процесуальний характер, оскільки звернена до господарського суду²⁷. Як зазначає Л. Ніколенко, норми матеріального і процесуального права тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Значна кількість процесуальних норм міститься у кодифікованих і некодифікованих актах матеріального права²⁸. Наприклад, видача ліцензії відповідно до Закону України “Про ліцензування видів господарської діяльності”²⁹ регламентується процесуальними нормами, які за галузевою ознакою

²⁴ Н Загородня, ‘Щодо співвідношення понять “цивільний договір” та “господарський договір” в Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права: матеріали Веукраїнської науково-практичної конференції (ДЮІ МВС України 2017) 73–6.

²⁵ Д Притика та інші, *Арбітражний процес: навчальний посібник для студентів юридичних вищих навчальних закладів*, ч 2 (Консум 2000).

²⁶ Про міжнародний комерційний арбітраж (н 6).

²⁷ Н Загородня, ‘Щодо характеристики видів джерел господарського процесуального права України’ (2015) 10 Науковий вісник Херсонського державного університету 33.

²⁸ Л Ніколенко, ‘Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві’ (2013) 10 Наше Право 153.

²⁹ Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2005 р. № 222-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>> (дата звернення: 12.06.2020).

можна віднести до господарського права. Співвідношення норм матеріального та процесуального закону полягає у тому, що процесуальні норми встановлюють порядок реалізації прав та обов'язків учасників суспільних відносин – як у тих випадках, коли в процесі реалізації бере участь уповноважений орган державної влади або місцевого самоврядування, так і у випадках, коли відбувається реалізація норм права поза участю будь-яких владних суб'єктів (прикладом може слугувати порядок укладання господарського договору). ГК України передбачає, в який спосіб може бути запропоновано укласти договір, в які строки може бути надана відповідь на таку пропозицію та інші процедурні моменти.

Узгодженість між вказаними нормами – це одна з умов належного функціонування судового порядку захисту суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб. Взаємозв'язок норм процесуального і матеріального права особливо виявляється при вдосконаленні процесуального законодавства. Крім того, процесуальні норми, регламентуючи діяльність господарського суду, забезпечують можливість правильності застосування норм матеріального права та їх тлумачення³⁰. Отже, господарський договір набуває ознак джерела господарського процесуального права та може застосовуватися на принципі субсидіарності відносно основних джерел господарського процесуального права.

Таким чином, господарський договір можна віднести до нетрадиційних джерел ГПП із дискретною правовою природою в межах визначення ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звертається до господарського суду. В юридичній літературі господарський договір визначають як квазіджерело.

Більшість авторів також підтримує позицію щодо визнання правових позицій КСУ, ВС як квазіджерел, що мають тлумачний характер. Враховуючи, що господарський процес позиціонує себе як оперативний розгляд справ, то квазіджерела створюють таку можливість для більш швидкого та спрощеного розгляду спору.

Отже, нетрадиційні (квазіджерела) як складові системи джерел ГПП характеризуються тим, що вони: виникають як результат правозастосовної діяльності; санкціонуються державою та можуть упорядковувати питання щодо вирішення спору в судах господарської юрисдикції; застосовуються на принципі субсидіарності відносно головних (традиційних) джерел ГПП.

Висновки. Таким чином, до системи джерел ГПП можна віднести не тільки нормативно-правові акти та міжнародні договори, які є основними (традиційними) джерелами, а й нетрадиційні (квазіджерела) (госпо-

³⁰ Ніколенко (н 28).

дарські договори, прецеденти тлумачення, правові звичаї, принципи права), які виникають у результаті правозастовної діяльності та є допоміжним інструментарієм, який може суттєво вплинути на упорядкування питання щодо вирішення господарського спору в судах господарської юрисдикції. Вони повинні застосовуватися на принципі субсидіарності відносно традиційних джерел господарського процесуального права.

На підставі проведеного аналізу можна зробити умовивід, що основними факторами впливу на трансформацію системи ГПП є:

- 1) еволюція предмета ГПП, тобто звуження чи розширення переліку та характеру господарських спорів та інших правових питань;
- 2) зміна національної правової системи, зокрема й у результаті конвергенції нетипових (для романо-германської правової сім'ї) процесуальних елементів (інститутів, механізмів, засобів захисту прав та інтересів);
- 3) зміна режиму національної судової системи під впливом політичного режиму, історичного розвитку суспільства та держави, особливостей правової системи, правової культури населення тощо;
- 4) посилення впровадження у міжнародний правовий простір, у результаті чого здійснюється розширення та визнання компетенції міжнародних судових установ, зокрема ЄСПЛ;
- 5) зміщення акцентів із формального підходу у вирішенні господарських спорів до природних основ їх врегулювання (звичаєве право, правила ділового обігу, верховенство права).

З урахуванням значення знань системи джерел ГПП для правозастосовної та правотворчої діяльності, тематика змісту системи джерел та взаємодії її складових потребує постійної уваги з боку наукової спільноти.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Prytyka D ta inshi, *Arbitrazhnyi protses: navchalnyi posibnyk [Arbitration Process: Tutorial]* (Konsum 2000) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Bajtin M, 'O juridicheskoy prirode reshenij Konstitucionnogo suda RF' ['On the Legal Nature of Decisions of the Constitutional Court of the RF'] (2006) 1 Gosudarstvo i pravo 5–11 (in Russian).
3. Iliushchenko H, 'Osoblyvosti proiavu pryntsyphu dyspozytyvnosti v hospodarskomu sudochynstvi' ['Features of the Manifestation of the Principle of Disparity in Economic Proceedings'] (2015) 1 Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu Yurydychni nauky 152–8 (in Ukrainian).
4. Kyryliuk D, 'Chy vyznaetsia v Ukraini sudovy pretsedent?' ['Whether Judicial Precedent is Recognized in Ukraine'] (2006) 4 Yurydychnyi zhurnal 81 (in Ukrainian).

5. Nikolenko L, 'Materialni ta protsesualni normy i pravovidnosyny: yikh vzaiemozv'iazok u hospodarskomu sudochynstvi' ['Material and Procedural Rules and LegalR: Their Relationship in Economic Proceedings'] (2013) 10 Nashe Pravo 148–54 (in Ukrainian).
6. Shcherbyna V ta Rieznikova V, 'Suchasni tendentsii rozvytku hospodarskoho protsesu Ukrainy' ['Current Trends in the Development of the Economic Process of Ukraine'] (2017) 9 Pravo Ukrainy 9–27 (in Ukrainian).
7. Zahorodnia N, 'Shchodo kharakterystyky vydiv dzherel hospodarskoho protsesualnoho prava Ukrainy' ['Description of the Types of Sources of Economic Procedural Law of Ukraine'] (2015) 1 Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu 30–5 (in Ukrainian).
8. Zor'kin V, 'Precedentnyj harakter reshenij Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii' ['The Case-Law of Decisions of the Constitutional Court of the Russian Federation'] (2004) 12 Zhurnal rossijskogo prava 3–9 (in Russian).

Conference papers

9. Zahorodnya N, 'Osnovni dzherela hospodarskoho protsesualnoho prava Ukrainy' ['The Main Sources of Economic Procedural Law of Ukraine'] v *Suchasnyi rozvytok derzhavotvorennia ta pravotvorennia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh* [The Modern Development of State Formation and Law-Making in Ukraine: Problems of Theory and Practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference of Students, Graduate Students and Young Scientists] (2015) (in Ukrainian).
10. Zahorodnyaya N, 'Znachenie sudebnoy praktiki v hoziaystvenom protsesualnom prave' ['The Significance of Judicial Practice in Economic Procedural Law'] v *Suchasni problemy zakonodavstva, praktyky yoho zastosuvannia ta yurydychnoi nauky: materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh "Osinni yurydychni chytannia", vypusk XXIII* [Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Applicants for Higher Education and Young Scientists "Autumn Legal Readings" Release XXII] (2017) (in Russian).
11. Zahorodnya N, 'Shchodo spivvidnoshennia poniatt "tsyvilnyi dohovir" ta "hospodarskyi dohovir"' ['Concerning the Relation between the Concepts of "Civil Contract" and "Economic Contract"'] v *Mizhhaluzevi zviazky tsyvilnoho, hospodarskoho ta trudovoho prava: Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Interbranch Communication of Civil, Economic and Labor Law: Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]* (2017) (in Ukrainian).

Theses

12. Khrystova H, 'Yurydychna pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy' ['Legal Nature of Acts of the Constitutional Court of Ukraine'] (avtoref dys kand yuryd nauk, 2004) (in Ukrainian).

Natalya Ivanyuta
Natalia Zahorodnia

TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF ECONOMIC PROCEDURE
LAW SOURCES

ABSTRACT. In the context of the dynamics of the State law processes which have occurred in Ukraine recently, as well as given the newly adopted procedural codes with effect from

December 15, 2017, including the Economic Procedure Code of Ukraine, a well-grounded need arises to address the key theoretical and applied issue of economic procedure law – the system of sources. The judicial reform in Ukraine requires a revision of the established and traditional concepts of procedural science regarding the system of sources of economic procedure law as its branch-forming component. Efficient justice, attainment of a fair trial and proper protection of violated, unrecognized or disputed rights and legitimate interests of economic activity entities, individuals, and the State in economic court procedure is possible only provided that there is an accomplished and understandable (including in terms of law application) system of sources of economic procedure law.

The article aims at determining the factors having an effect on the transformation of sources of economic procedure law, and also at demonstrating the current state of the system of economic procedure law sources and at determining the principle of application and interaction of its components.

The authors suggest that the system of economic procedure law sources should include not only regulatory legal acts and international treaties which are the main (traditional) sources, but also non-traditional (quasi-) sources (economic contracts, interpretation precedents, legal customs, principles of law) which arise as a result of law application activities and are complementary instruments capable of having a significant impact on streamlining of such an issue as resolution of an economic dispute in courts of economic jurisdiction. The article provides the definition of the subsidiarity principle which underlies the application and interaction of traditional and non-traditional (quasi-traditional) sources of economic procedure law.

The author outlines the main factors influencing the transformation of the system of economic procedure law: evolution of the subject matter of economic procedure law, i.e., narrowing or expansion of the list and nature of economic disputes and other legal issues; changes in the national legal system, including those stemming from convergence of atypical (for the Romano-Germanic legal family) procedural elements (institutions, mechanisms, legal remedies for rights and interests); changes in the regime of the national judicial system under the influence of political regime, historical development of society and the State, specifics of legal system, legal culture of the population etc.; enhancement of entering into the international legal space which leads to the expansion and recognition of competence of international judicial institutions, in particular, the European Court of Human Rights; shift of the emphasis from the formal approach to resolution of economic disputes to the natural basis of their settlement (customary law, rules of business practices, and the rule of law).

The authors emphasize that knowledge of the system of economic procedure law sources is crucial for law application and law-making activities, and also that such an issue as the content of the system of sources and interaction of its components calls for constant attention on the part of the scientific community.

KEYWORDS: sources; economic procedure law; system; judicial precedent; economic contract; economic jurisdiction; economic court procedure.